

Jean-Noël Biraben, Jacqueline Hecht, Jacques Houdalille (eds.)

POPULATION

Population et histoire

Institut National d'etudes démographiques

Paris, 1998, 53 aneé, numéro 1-2, pp. 436

Može li se poznavati, razumeti i objasniti razvitak stanovništva bez poznavanja prošlosti? Proučavanja stanovništva, sadašnja i prošla, nameću potrebu kritičkog osvrta na raspoložive izvore, dobijene rezultate kao i na naučne radove i rasprave koje ih prate. Posebno izdanje francuskog časopisa *Population*, pod nazivom *Stanovništvo i istorija*, posvećeno je istorijskoj demografiji i sadrži skup originalnih naučnih radova koje karakteriše istorijski pristup značajnim demografskim temama.

Prvo poglavlje nosi naslov *Istorija demografskih ideja i saznanja* i obuhvata sedam radova koji se odnose na različite teme kao što su pitanje poligamije u Francuskoj u 18. veku, zatim analiza rezultata dva popisa stanovništva iz vremena Otomanskog carstva, specifične metode merenja i izračunavanja stopa mortaliteta i drugo. U zanimljivom članku "Sirano d Beržerak, (iskrivljeno) ogledalo znanja i ideja o stanovništvu XVII veka", autor Éric Vilquin govori o Siranu d Beržeraku, slobodoumnom misliocu iz 17. veka, koji je napisao mnogobrojne priče, pamflete, pesme, i dramske tekstove a koji sadrže interesantne komentare i anegdote o životu, ljubavi, smrti, odnosu muškaraca i žena, seksualnosti i fertilitetu, braku i reprodukciji, kao i o nekim drugim temama inspirativnim za demografe. Međutim, nasuprot drugim utopističkim autorima, pokušaj da se identifikuje određeni pravac i doslednost u njegovim radovima odnosno da se definiše "demografska doktrina Sirana" ostao je bez rezultata. Ovaj provokativni pisac bio je više zainteresovan da svojim delima šokira čitaoce, a njegove sirove teorije reprezentuju pravu veštinu vulgarizacije nauke u to doba jer predstavljaju karikaturu poznatih i opšte prihvaćenih stavova, ideja i saznanja koji se odnose na reprodukciju, brak, zdravlje, dugovečnost, pa čak i demografsku etiku.

Autori Jean-Marc Rohrbasser i Jacques Véron u članku pod nazivom "Leibniz i mortalitet: merenje verovatnoće i računanje prosečnog trajanja života" analiziraju seriju rukopisa o izračunavanju očekivanog trajanja života koje je Gottfried Wilhelm Leibniz objavio još 1680. godine. Ovaj naučnik modelira proces smrtnosti tako što za računanje "prosečnog i očekivanog trajanja života" usvaja dve fundamentalne hipoteze, a to su hipoteza o jednakoj vitalnosti i hipoteza o jednakom mortalitetu po starosti. Radeći i na problemskom i empirijskom pristupu, Leibniz je elaborirao tablicu mortaliteta baziranu na kvantitativnim podacima i različitim procenama kvalitativne prirode. Zatim je izračunao vrednosti prosečnog trajanja života za različite starosti. Kao i u drugim tekstovima, Leibniz je pokušao da kombinuje teorijski pristup ispitivanju ovog fenomena sa empirijskim pokazateljima što je vodilo kontradiktornosti dobijenih rezultata. Međutim, kada je reč o fundamentalnim demografskim pitanjima, kako ističu autori, Leibniz ima rigorozan i vrlo dosledan pristup.

Louis Messance smatra se jednim od osnivača demografije (autor je značajnih radova kao što su "Istraživanja o stanovništvu Francuske", "Nova istraživanja" i drugo). U članku pod nazivom "Promenljiva karijera Louis Messance (2. januar 1734 - 19. april 1796)" autori Éric Brian i Cristine Théré najpre rekonstruišu raspoložive biografske podatke o ovom naučniku, ali i njegove zanimljive eseje o religiji, morala i političkoj aritmetici. Takođe, u posebnom prilogu data su i dva, do sada neobjavljena teksta, koji predstavljaju pionirske radove L. Messance-a, i omogućavaju bolje poznavanje društvene i intelektualne karijere ovog relativno malo poznatog naučnika.

U članku pod nazivom "Demografske polemike u Francuskoj u XVIII veku: poligamija" Carol Blum razmatra brojne i inspirativne diskusije na temu poligamije koje su propagirale njenu legalizaciju iz populacionističkih razloga. Poligamija, za koju je isticano da predstavlja dobro pronatalitetno sredstvo ("jedan muškarac će imati više dece sa dvadeset žena nego sa jednom"- A. Premontval), bila je predmet mnogih diskusija u Francuskoj naročito posle publikovanja tzv. populacionističkih pisama iz knjige *Persijska pisma* (Montesquieu, 1721). Montesquieu je takođe bio zagovornik poligamije i isticao da Francuska ima veliku tradiciju u tom pogledu, budući da su i francuski kraljevi imali više supruga što je prvenstveno predstavljalo znak socijalne superiornosti i dostojanstva. Međutim, otkriće Arbuthnot-a u vezi sa stopama maskuliniteta smanjilo je entuzijazam pojedinih autora

(Premontval, Cerfvol, i dr.) zbog nejednake "raspodele" žena, dok su neki drugi autori poligamiji i dalje davali prioritet u svojim razmatranjima. Inače, razvod braka ("redovna poligamija") bio je legalizovan u vreme Revolucije, dok tzv. "simultana poligamija", kako ističu autori ovog rada, nije prihvaćena jer je u jasnoj kontradiktornosti sa principima jednakosti i ravnopravnosti.

U članku "Maltus kao populacionist? Transdisciplinarno istraživanje" autor Yves Charbit ističe da je prvi "Esej o principu stanovništva" iz 1798. godine jasno izložio problem brojnosti stanovništva u odnosu na potrebna raspoloživa sredstva, ali su i sledeća izdanja ("Rezime Principa o stanovništvu" i "Principi političke ekonomije") takodje pokazala da Malthus razmatra problem neadekvatnog rasta stanovništva. Ovo se može uzeti ili kao dokaz fundamentalnih kontradiktornosti ili kao pokušaj da se identifikuje konzistentnost njegovog mišljenja. Posle kratkog pregleda osnovnog koncepta Maltusove teorije, autor predstavlja četiri demografska modela. U prvom, koji koincidira sa prvim izdanjem Eseja, kretanje stanovništva je regulisano preko mortaliteta. Drugi model sistematizuje demografsko-ekonomske aspekte fertiliteta i nupcijaliteta, dok je treći zasnovan na ulozi "efektivne tražnje". Četvrti model kombinuje sve ove elemente i uvodi tzv. moralnu restrikciju. Na kraju, Y. Charbit zaključuje da je transdisciplinarni pristup, koji integriše demografiju, ekonomiju i Maltusovu religioznu etiku neophodan jer ističe koherentnost u njegovim delima.

Sledeći članak "Upotreba *quipu* i španska kolonijalna administracija" od Carmen B. Loza, analizira pitanje zvaničnog priznavanja tzv. *quipu* u "zakonu Indije" kao prirodnog instrumenta zasnovanog na sistemu decimalnih brojeva, zahvaljujući kojem je bilo moguće izvesti različite računске operacije bez upotrebe sistematskih tablica za računanje. Autor prati njegov razvoj od 1550. godine tj. od prvog zvaničnog dešifrovanja i njegovog uvođenja u pravnu materiju, pa sve do priznavanja *quipu* od kolonijalne administracije počev od 1570. godine. Na osnovu analize zabeleški iz tog perioda, autor ustanovljava značaj ovog instrumenta i prihvatanje aritmetičkih saznanja i tehnologije specifične za Indijce u XVI veku.

Autor Cem Behar u članku "Izvori za istorijsku demografiju iz vremena Otomanskog carstva: *tahrirs* (popis) iz 1885 i 1907", ističe da su ovi popisi stanovništva dragoceni za demografsku istoriju jer predstavljaju bogate izvore podataka i informacija o manje poznatim aspektima iz vremena Otomanskog carstva. Takodje, ovi dokumentarni izvori, do sada korišćeni samo za dobijanje ukupnog broja stanovništva pojedinih oblasti i regiona, značajni su

i za proučavanje fertiliteta, braka, porodice i domaćinstava u zemljama koje su nekada činile Otomansko carstvo (u današnje vreme čine veliki deo Balkana i Srednjeg Istoka). Autor ovog članka ističe nesumnjivo veliki značaj ovih popisa, s kraja XIX i početka XX veka, kao bogatu dokumentarnu gradju za istorijsku i socijalnu demografiju pomenutih zemalja.

Sledeći odeljak časopisa nosi naziv *Nova istorijska anketa INED-a: 1500-1700*, u okviru koga je prikazan članak "J. N. Biraben-ova anketa o stanovništvu Francuske od 1500 do 1700: prezentacija izvori, bibliografija". Autor Isabelle Séguy analizira rezultate ove retrospektivne ankete, zasnovane na prvim gradjanskim registarskim izvorima, koja ukazuje na kretanje i promene u stanovništvu Francuske počev od 1500. godine. Imajući u vidu posmatrani period i korišćene izvore, detaljna prezentacija je podrazumevala i analizu uslova i metodologije obrade podataka iz tog perioda.

Autori Jean-Noël Baraben i Didier Blanchet u "Eseju o stanovništvu Pariza i okoline u XVI veku" ističu da nacionalna anketa o kretanju stanovništva Francuske, u periodu od 1500. do 1670. godine, nije mogla izostaviti Pariz, koji čini 15% ukupne urbane populacije iako su njegovi registri spaljeni 1871. godine. Od oko 5 miliona uništenih individualnih registara koji su pokrivali period od 1515. do 1860. godine, oko 3,3 miliona je na različite načine rekonstruisano. Ovaj raznovrsni materijal, iako nedovoljno reprezentativan, obezbeđuje osnovu za numeričku rekonstrukciju populacionog rasta Pariza (na primer, na osnovu dostupnih i relativno pouzdanih podataka, u Parizu je 1565. bilo 294 hiljada stanovnika, 1636. godine oko 440 hiljada, a 1792. oko 609 hiljada). Isključujući neke diskrepancije, za koje postoje istorijska objašnjenja, pokazan je visok stepen korelacije u godišnjim varijacijama. Takođe, autori su analizirali registre za 87 od ukupno tadašnje 202 opštine u okolini Pariza.

Analize demografskih činjenica i ponašanja predstavlja treći odeljak ovog posebnog izdanja časopisa *Population* i sadrži niz interesantnih podataka i do sada neobjavljenih rezultata koji se odnose na pitanje abortusa u staroj Francuskoj, zatim istoriju i karakteristike urbane ženske populacije u 18. veku, nove matematičke postupke i eksperimentalne slučajeve pojedinih populacija (Pariz, mali gradovi, stari Kvebek).

U "Prilogu za demografsku istoriju abortusa" Etienne Van de Walle ističe da raspoloživi izvori za proučavanje abortusa pre 19. veka nisu bili statistički relevantni i da ovaj, kao i mnoge druge demografske fenomene, možemo

upoznati samo posredno tj. preko određenih tekstova, komentara, eseja (literarni, medicinski, religiozni, pravni) ali bez kvantitativnih pokazatelja. Frekvencija tekstova i komentara koji su se odnosili na abortus mogla je biti upoređivana sa onom koja se odnosi na alternativne vidove kontrole rađanja kao što je čedomorstvo. Analizirajući ovu problematiku, autor smatra da treba sa skepticizmom prihvatiti argument o demografskom značaju abortusa pre 19. veka. Naime, abortus je predstavljao retko praktikovano sredstvo, primenjivao se samo u izuzetnim slučajevima, ali ni tada nije primenjivan u nameri da ograniči veličinu porodice. Zbog toga se ne može vezivati za demografsku tranziciju, jer nije imao veći uticaj na nivo fertiliteta, koji je u to vreme generalno bio više regulisan ponašanjem bračnih parova nego primenom abortusa. Manje rizične metode bile su u to vreme i manje efikasne pa je abortus bio krajnje sredstvo, "rezervisan" uglavnom za neudate i prostitutke. Kao glavni motivi za izvršenje abortusa u tadašnjem periodu bile su u većini slučajeva socijalne indikacije (adolescentska trudnoća, incest, problemi u vezi nasledstva i sl.), zatim "estetske" indikacije, medicinski i, na kraju, ekonomski i ostali razlozi.

Članak "Komponente biološkog srodstva u režimu prirodnog fertiliteta: primer starog Kvebeka" od grupe autora (Jean-François Naud, Bertrand Desjardins, Hubert Charbonneau) predstavlja interesantnu deskriptivnu analizu biološkog srodstva u populaciji koju odlikuje režim prirodnog fertiliteta. Analizirano je stanovništvo Kanade (druga generacija rođenih u Kanadi) u vreme Francuske vlasti. Dobijeni su podaci na osnovu registara o stanovništvu starog Kvebeka. Analiza je bazirana na individualnom nivou i odnosi se na utvrđivanje broja bliskih bioloških srodnika, kao i identifikovanje razloga koji utiču na veličinu srodstva (na primer, prosečan broj srodnika prema broju brakova oca i majke; struktura biološkog srodstva - deca, roditelji, babe i dede, ujaci i ujne, braća i sestre itd; distribucija lica prema broju srodnika, itd.). Dobijeni rezultati predstavljaju primarnu sliku biološkog srodstva u uslovima prirodnog fertiliteta pri čemu autori zaključuju da biološko srodstvo može biti procenjeno i iz elementarnih demografskih podataka u relativno stabilnoj populaciji.

"London ili Pariz? Velika debata u političkoj aritmetici (1662-1759)" je rad u kome autor Jacques Dupâquier ističe da je glavni problem istraživanja u oblasti političke aritmetike bio kako meriti stanovništvo i njegov rast bez popisa stanovništva. Tako je W. Petty posle prve kalkulacije koju je uradio J. Graunt-a (koga neki smatraju rodonačelnikom demografije) dao analizu

kojom je želeo da pokaže da je London dostigao Pariz po broju stanovnika. Poslednja debata na temu komparacije stanovništva Londona i Pariza, zaključena je konstatacijom da se broj stanovnika Londona ne može proceniti preko prosečne godišnje stope rođenja kao što se ni evaluacija ukupnog stanovništva Pariza ne može izvršiti samo na osnovu prosečne godišnje stope smrtnosti. U međuvremenu London je po broju stanovnika premašio Pariz jer je imao veliki populacioni rast između 1666. i 1728. godine.

U "Prilogu socio-ekonomskoj analizi malih gradova: primer grada Belley u 1695. godini" autor Olivier Zeller ističe da je popis stanovništva, sproveden u gradiću Belley u 1695. godini zbog fiskalnih razloga, bio relativno visokog i zadovoljavajućeg kvaliteta pa se mogao koristiti i za analizu strukture porodice i domaćinstava prema različitim obeležjima (ekonomskoj aktivnosti, veličini, prihodima po članu i slično). Uprkos veličini ovog grada (2500 stanovnika) popis je bio dovoljno reprezentativan za proučavanje različitih grupa stanovništva, jasno diferenciranih prema bračnom statusu, veličini porodice, položaju i ekonomskom statusu (npr. držanje posluge) i mnogim drugim obeležjima.

Kao rezultat migracionih kretanja i različitog mortaliteta po polu, u 18. veku u većini gradova Evrope bilo je bročano više žena od muškaraca. Ovu tematiku analizira Antoinette Fauve-Chamoux u zanimljivom članku pod nazivom "Višak urbane ženeske populacije u predindustrijskoj Francuskoj i uloga kućne posluge". Modeli formiranja zapadne porodice razvijeni od J. Hajnal-a i P. Laslett-a identifikuju kućnu posluhu kao pokazatelj ekonomske samostalnosti žena u društvima gde se brak sklapa sve kasnije i sve je selektivniji. U ovoj šemi funkcionisanja demografske i socijalne "maltuzijanske" kontrole postoji prema autoru opšta korelacija između visokog nivoa celibata i vanbračnih rođenja s jedne strane i pojave kućne posluge s druge strane. Autor ističe da ambicija ovog članka nije da ponovo otvori debatu o modelima stvaranja porodice u Evropi već da doprinese proceni uloge kućne posluge, mladih žena koje napuštaju svoje domove i idu da rade u druga domaćinstva, u formiranju urbanog stanovništva "Ancien Regime".

Pojava kolere u Evropi tridesetih godina 19. veka otvorila je i brojna pitanja o osnovnim uzrocima ove bolesti ali i kako se prenosi i da li je rešenje izolacija bolesnih ili neutralizovanje centara infekcije. U članku "Kolera i pitanje nehygijenskih kvartova u Parizu (1832-1849)", René Le Mée daje odgovore na ova pitanja i ističe da je socijalni karakter bolesti bio očigledan

mada su medicinska razmatranja bila zasenjena ideološkom kontraverzom. Javni zdravstveni eksperti koristili su statističku evidenciju da bi dokazali postojanje velike smrtnosti usled kolere u radničkim kvartovima Pariza, gde su preovladjivali nehygijenski uslovi stanovanja. Visok nivo smrtnosti bio je u gradskim radničkim četvrtima, a epidemija kolere se smanjivala u kvartovima gde su poboljšani uslovi stanovanja. Priznavanje zdravstvene dimenzije ovog problema otvorilo je put za uvodjenje zakona o stambenim uslovima. Akcija protiv neadekvatnih i nezdravih uslova življenja u pojedinim kvartovima Pariza postaje politički značajna kao deo nove urbane politike.

Na kraju može se reći da *Stanovništvo i istorija*, posebno tematsko izdanje francuskog časopisa *Population*, ima praktični i naučni značaj. Prvo, sadrži veliki broj originalnih naučnih radova koji se bave interesantnim temama iz oblasti istorijske demografije. Takodje, prezentirana je i veoma bogata dokumentaciona gradja koju sačinjavaju brojne tabele, rezultati anketa i popisa koji do sada nisu objavljeni, zatim grafikoni, registri, karte i slično. Drugo, čitaoci se mogu direktno ili indirektno upoznati sa specifičnim činiocima, društvenim i kulturnim uslovima u kojima se razvijalo stanovništvo Francuske počev od 16. veka i koji su usloveli odredjeni demografski razvitak ove populacije. Treće, imajući u vidu da je istorijska demografija relativno manje poznat i proučavan pravac demografije, objavljeni radovi predstavljaju značajan izvor saznanja za mnoge demografe (kao i stručnjake iz drugih naučnih disciplina) za bolje razumevanje pojava i procesa u istorijskom razvitku stanovništva, kao i osnovu i inspiraciju za dalja proučavanja iz ove oblasti. Treba još dodati da su u okviru ovog izdanja časopisa *Population* objavljene i tri bibliografije radova autora koji su priredili ovaj tematski broj (J. N. Biraben, J. Hecht i J. Houdaille) u periodu od 1954. do 1997. godine, koje predstavljaju dobar putokaz za analizu demografskih pitanja sa biološkog, medicinskog i sociološkog gledišta, a naročito za proučavanje istorijske demografije i paleodemografije.

Nada Raduški